

KEMALİZMİN İRAN VE AFGANİSTAN'DAKİ ETKİLERİ*

Amin SAIKAL**
Çev. Hasan MERT

Mustafa Kemal Atatürk sadece modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve kurucusu olarak hatırlanmamalıdır. O aynı zamanda pekçok bölge lideri için değerli bir ilham kaynağı ve önemli bir etkidir. Komşu İran'ın (Rıza Şah, 1925-1941) ve Afganistan'ın (Kral Amanullah, 1919-1929) yöneticileri bu şahsiyetlerin iki meşhur örneğidir. Hem Amanullah Han'ın hem de Rıza Şah'ın Atatürk'le şahsen tanışmaları daha sonra olmasına rağmen, biri 1928 ve öteki 1934, her iki lider de Türkiye'yi yabancı tahakkümünden kurtaran, saçtığı kıvılcımlarla ülkesine bağımsız ve verimli bir milli kimlik kazandırmış olan Atatürk'ün başarısından derinden etkilenmiş ve esinlenmişlerdir. Onların her ikisi de Atatürk'ün şahsiyeti ve bugün yaygın olarak "Kemalizm" ya da "Atatürkizm" olarak adlandırılan düşünce ve hareket sistemine saygı ve hayranlık duymuşlardır. Bunun için iki yönetici Atatürk'ten sonra kendi modellerine çok çalışmışlar, gayelerine ulaşmada ona benzer şekilde sosyal ve iktisadi reformları tatbik etmişlerdir. Buna rağmen neticede, Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiklerine kendi ülkelerinde ulaşmada başarı sağlayamamışlardır.

Coğrafi konum bakımından aşağı yukarı birbiriyle aynı stratejik öneme sahip olan Türkiye, İran ve Afganistan, Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar birbiri ardınca yer almaktadır. Bu üç ülkenin hepsi sadece ortak bir dini ve kültürel geçmişe sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda pekçok bakımdan benzer bir tarihi geçmişi de paylaşırlar. Bu ülkelerin hepsi imparatorluğun ikbal devirlerini, büyük yayılışların getirdiği kazançların ve kayıpların olağanüstü kayıtlarını, yabancı güçlerin tahakküm ve sömürsünden kaynaklanan horlanma ve çöküş günlerini de tarihlerinde yaşamışlardır.

Yüzyıl biterken imparatorluk günleri sona eren bu ülkelerin üçü de, onların milli kaynaklarını geniş ölçüde kontrol eden, iç ve dış ilişkilerini etkileyen yabancı güçlerin elinde çöküşü yaşıyorlardı. İran ve Afganistan, İngiliz-Rus rekabetinde birer piyon durumuna gelip sonuçta rakip güçler arasında nüfuz sahalarına ayrılırken, Türkiye, Türk topraklarının saçağında bulunup onu ilk fırsatta kemirmeye çalışan Rusya'yla liderliğini İngiltere'nin yaptığı batı emperyalizmine vahşice maruz kalmıştı.

* Amin Saikal "Kemalism: Its Influences on Iran and Afghanistan", *International Journal of Turkish studies*, Winter 1981-82, Vol. 2, No.2, s. 25-32.

** The Australian National University, Canberra, Avustralya

Yabancı güçler tahakkümlerini kapitülasyonlarla, siyasi ve iktisadi baskılar ve toprak ilhaklarından faydalanmak suretiyle zorla kabul ettirmişlerdi. Neticede, bu üç ülkenin hiçbirisi kendi işleri ve kaderleri üzerinde fazla kontrole sahip olamamışlar ve milli gelişmeleriyle, dış politika konuları bu yabancı güçlere bağlı kalmıştı. Zayıf liderliklerin bulunduğu ve dış güçlerin ilgilendikleri her ülkede kendi lehlerine kışkırttığı sınıf ve etnik ayrılıklara dayanan sosyal bölünmenin artmasıyla bu bağımlılık süreci daha da yoğun bir şekilde kendini hissettirmiştir.

Bazı milliyetçi reformist gruplarca da (İran ve Afganistan'dan çok Türkiye'de) ifade edilen milli bağımsızlık ve daha iyi bir yaşam standardı hasreti çeken Mustafa Kemal, Rıza Şah ve Amanullah Han kendi ülkelerinde hemen hemen aynı zamanda iktidara geldiklerinde durum bunun tersiydi. Üçününde özellikle batının teknolojik gelişmeleri ve tecrübesini esas alarak ülkelerini kurtarma ve çağdaşlaştırma arzusuyla ortak bir ülküyü paylaştıklarında şüphe yoktur. Onlar 20. yüzyıl hayatında yer edinme ve bu yüzyılın ihtiyaçlarıyla etkili bir şekilde karşılaşma esasının bu olduğunu idrak etmişlerdi. Bu liderlerin hepsi milli kimliklerinin yeniden sağlanması ve ülkelerinin güçlü ve refah içinde birer toplum haline gelmesi için çağdaşlaşmayı temel unsur kabul eden kişiler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu yöneticiler milliyetçi isteklerinde geniş ölçüde Hint ve Arap milli hareketlerinden de beslenmiş olan bölgesel bir havayı yansıtıyorlardı. Bununla birlikte modernleşme arzularında, bölgeleriyle bağlantılı olan bir çıkış yapmadılar.

Her ne kadar ortak bir gayeyi paylaşıyorlarsa da bu üç lider zıt altyapılarından gelen ve farklı milli şartlar altında şekillenen çeşitli yollarla iktidara gelmişlerdir. Mustafa Kemal'in liderliğe yükselmedeki başarısı buna güzel bir örnektir. O kendisini 19. yüzyılın sonundan itibaren Türk siyasetine hakim yükselen milliyetçilik hareketinin lider bir şahsiyeti olarak göstermiştir. Bu hareket Mustafa Kemal'in önderliğindeki Halk Partisi'nin teşekkülünde örgütlenme gücünü bulmuştur. Rıza Şah ve Amanullah Han'ın yükselişleri halka daha az dayanmaktadır. Rıza Şah 1921'de başarıyla tertiplemediği askeri bir darbeyi takiben 1925'te İran tahtını ele geçirmiştir. Amanullah Han, amcasını düşürmesi sayesinde hükümdar olmuştur. Bu anlamda Mustafa Kemal arkasında gelişen politik bir organizasyon ve meşruiyeti ile geniş bir halk desteğine sahipken, Rıza Şah ve Amanullah Han buna idareleri sırasında ulaşmak zorunda kalmışlardır.

Altyapıları bakımından değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal'in iyi eğitim gördüğü, diğerlerinin ise böyle bir eğitime sahip olmadığı görülür. Hem tecrübeli bir asker hem de bir aydın olarak Mustafa Kemal, sadece Türkiye'nin meselelerinde değil aynı zamanda batının demokratik geleneklerinin işleyişi ve fikirleri üzerinde de bilgi sahibiydi. Aksine Rıza Şah, köylü altyapısıyla basit bir askerdi; eğitimi azdı ve batılı bir demokrasinin nasıl işlediğini doğrudan gözlemlenemiyordu.

¹ Bkz. D. N. Wilber, *Rıza Şah Pahlavi: The Resurrection and Reconstruction of Iran*,

Amanullah'ın pratik bilgilerinin ana kaynağı, başını Mahmut Tarzi'nin çektiği aydın bir Afgan ailesiydi. Tarzi uzun yıllar Türkiye'de yaşamış ve büyük bir hayranlık beslediği Mustafa Kemal'i yakından gözlemlemiştir. Bununla birlikte, başlangıçtan itibaren Mustafa Kemal daha iyi hazırlanmış, ve Türkiye'de tesis ettiği batı tarzındaki reformları ve bunlara nasıl başlaması gerektiğini hem Rıza Şah hem de Amanullah Han'dan daha net bir şekilde bilmekteydi².

Dahası, üç lider de farklı milli özellikleri ve sosyo-ekonomik gelişme stratejilerine sahip ülkelerin varisleriydiler. Şüphe yok ki Türkiye iktisadi olarak daha ileride, sosyal olarak daha az gelenekçi ve halkı İran'la Afganistan'a nazaran birbirine daha bağlıydı. Üç ülkenin idareleri İslam adına belirli kişi ve gruplarca geriye döndürülmek amacıyla hile yapıp tesir altında kalmasına rağmen, Türkiye, İran ve Afganistan'da olduğu kadar aşiretçilik belasından acı çekmedi ve diğer ikisi kadar batıyla olan kıymetli etkileşimlerden mahrum kalmadı. Elbette bu noktada Türkiye'nin Avrupa'ya yönelişi ve uluslararası iletişim hatlarının geçidi olması önemliydi.

İktidara geliş tarzları, altyapıları ve milli karakterlerindeki farklılıklar bu üç liderin şahsiyetlerinin farklılığında ve onların ortak bağımsızlık ideallerinde ve modernleşmeyi yakalama anlayışlarında kendini açıkça göstermektedir. İyi eğitimi, tecrübesi ve bir düşünür ve dava adamı olarak popüler olmakla beraber Mustafa Kemal, kumanda edici (fakat kendi çıkarını düşünmeyen) bir şahsiyete sahiptir. Liderliğe gelişi sırasında milli bir şahsiyet olmuş ve milliyetçi hareketle, parti örgütünün sağlam bir desteğiyle sevilmiştir³. Hedefine ulaşmak için iyi planlanmış ve sistematik yaklaşımını iç ve dış koşullara uygun bir konuma getirerek geliştirmiştir. Onun bağımsızlık kavramı, dış güçlerin tahakkümünün yanısıra Türkiye'nin milli benliğiyle gelişmesine mani olan bütün fikirler, değerler ve uygulamaları reddettiği gibi yaşam koşullarının yükselmesini ve milletler topluluğu arasında kendisine layık olan yere kavuşmasını da içeriyordu. Herşeyden önce yabancıların müdahale ve istismarının yapılabileceği konularda Türkiye'nin incinebilir bir zayıflığa sahip olduğuna inanmaktadır.

Atatürk'ün bağımsızlık kavramı şu altı temel unsuru kapsamaktadır: 1- Cumhuriyetçilik; başka bir ifadeyle halk egemenliği, 2- Milliyetçilik; ırk ya da dine dayalı değil, ancak ortak bir vatandaşlık ve milli ülkeye kendini adamaya dayalı. 3- Halkçılık; hukuk önünde eşitlik, kapitalizmin suistimalleri yanısıra sınıf çatışması ve imtiyazlı sınıfı reddetme. 4- Devletçilik; milli ekonomide devletin yapıcı müdahalesi

New York 1975, s. 1.

² Bkz. L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929*, Ithaca, N.Y. and London 1972, s. 1,2-11.

³ Bkz. UNESCO (Turkish National Commission For Unesco), *Ataturk*, Ankara 1963; K: H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi, Party System*, Princeton 1959; ve L. Kinros, *Ataturk: The Birth of a Nation*, London 1964.

anlamında, 5- Laiklik; din ve devlet arasında icap eden kesin ayrılık. 6- Devrimcilik; Eğer milli menfaatlere ulaşmaya hizmet etmiyorsa kararlı bir biçimde gelenek ve teamüllerden sıyrılmaktaki kararlılık anlamında⁴. Mustafa Kemal'in başlattığı ve sistemli bir şekilde uygulamaya koyduğu batı kaynaklı yapısal, siyasi, sosyal ve ekonomik inkılaplar bu ilkeler çerçevesindedir.

Reformların uyumlu politik değişimlere eşlik etmesi gerçeği, bu gayretlerin önem verilen merkezidi, bu şekilde siyasi yapı, reformların sonuçlarını etkili bir biçimde takip edebilme yeteneğine sahip olacaktır. Mustafa Kemal tarafından oluşturulan siyasi reformların, kendisini Türkiye siyasetinin merkezine koymak ve böylece bir diktatörlük kurmak için uydurduğu iddia edilmiştir. Onun kendi elinde büyük bir güç toplamaya çalıştığına şüphe yoktur. Fakat geçerli bir siyasi yapının yerleştirilmesi için, siyaset oyununun kurallarının tam anlamıyla bilinmediği ve politikanın tam olarak kurumlaşmadığı bir toplumda yenilikçi politikaların oluşmasına fırsat vermede, bu tavır başlangıç itibarıyla temel bir gerekliliktir.

Mustafa Kemal'in batı liberalizmine olan eğilimleri, siyaseti şahsileştirmekten çok kurumlaştırmaya olan inancı, kendini düşünmemesi ve iktidar gücünü Halk Partisi'yle paylaşması (ki partiyle olan güç paylaşımı onun politik gücünün gerçek kaynağıdır) onun İran Şahı Rıza gibi merkezietçi ve diktatör birisi olmasına izin vermemiştir. Eğer Mustafa Kemal bir diktatörlük kurmak isteseydi, bu diktatörlük kesinlikle liberal ve başkalarına yardım eden bir yapıda olurdu. Bu Rıza Şah'ın mutlakietçi ve Amanullah'ın liberal kaynaklı otoriter rejiminin arasında bir yere oturtulabilir.

Türk toplumundaki maddi ve manevi unsurların değişimini içeren hürriyetçi ve modernist usulün başarısı, gerçekten de Rıza Şah ve Amanullah için bir ilham ve cesaret kaynağı oldu. Onlar müslüman topluluklarında bile böyle bir usulün uygulanabilirliğine ikna olmuşlardı. Buna rağmen, ülkelerini yabancı boyunduruğundan kurtarmada dikkate değer bir ölçüde Kemalist tarzı takip ederlerken, bu yöneticilerden hiçbirisi Kemalizm benzeri bir değişim usulünü etkili bir şekilde kuramamıştır. Onlar şüphesiz yanlarında bulundukları çok sayıda Türk uzman ve danışmanlarıyla birçok Kemalist kökenli reformu (özellikle sosyal alanda) gerçekleştirmeye gayret ettiler. Ancak bu gayret sistematik ve devamlı bir uygulamadan çok kısa süreli bir girişimdir.

İki lider ile Mustafa Kemal arasındaki altyapı, iktidara yükseliş biçimleri, ulusal itibar ve şahsiyetleri bakımından farkların yanı sıra İran, Afganistan ve Türkiye arasındaki mahalli özellikler, düzenli gelişme yaklaşımlarından kapsamlı bir çağdaşlaşma programına kadar Rıza Şah ve Amanullah'ı engellemiştir.

⁴ G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, 4th ed. (Ithaca, N.C., and London, 1980) s. 115

Ziyadesiyle sıradan milliyetçi bir asker olan Rıza Şah idaresini zorla kabul ettirmiş ve sadece seçilmiş belirli değişimleri uygulamaya koymuştur. Değişiklikler İran'dan ziyade kendisini rahat kalacak biçimde şekillendirildi. Halkın desteğinden çok ordunun desteğine sahipti. Nitekim o, ne kıymetli bir fikir üzerine kurulmuş milli bir devrim usulünü savunacak kadar deneyimliydi, ne de böyle bir değişim sürecinin tamamlanmasında sosyal ve siyasi engelleri ortadan kaldıracak yeterli siyasi örgütlenmeye veya halk desteğine sahipti. Karşılaştığı başlıca engellerden birisi, aristokrasiye bağlı halk topluluklarını avuçlarının içine almış din adamlarının önderliğindeki gelenekçi zümrelerin İran siyasetindeki güçlü etkisiydi. Güçlü bir tavır sergilerken evvela bu gruplar ve islamla yoğun bir biçimde bağlantı kurmak zorundaydı. Elbette nazik bir konu olan milli birliği sağlayarak yabancı müdahalesini azaltmak ve sosyo-ekonomik reformlara başlayabilmek için ilk olarak bu gruplara ve silahlı kuvvetlere güven telkin etmeliydi⁵. Bununla birlikte, iktidarının sonraki devrelerinde kendini güvenceye alarak laik temelli reformlarını tamamlamak için gelenekçi gruplarla bağlarını koparmak zorunluluğu duyduğunda, artan bir düşmanlık ve yoğun tepkiyle karşılaştı.

Bunun da ötesinde, Rıza Şah baskıcı uygulamalarından ziyade siyasetindeki sathi anlayışlar yüzünden çok zor durumda kaldı. Altyapısı ve tabiatı bakımından George Lenczowski Rıza Şah hakkındaki değerlendirmesini şöyle tamamlar; “o despotik ve hırslı şahsiyetiyle, şahsi arzularını tatmin etmede keyfi hareketlere meyleden, gerçek bir yönetim hukuku kavramına uzak ve gerçek bir devlet adamı ve milletin atası özelliklerini taşıyan Mustafa Kemal'deki özgüvenden yoksun bir kişiydi”⁶. Rıza Şah batı tarzında birçok reforma büyük bir iştahla başlarken, er veya geç bu reformların sonuçta siyasetin yapılandırılması ve bu yapılanma sürecinde daha geniş bir kamuoyu katılımıyla, güçlerin dağılımına ihtiyaç duyulacağını görememiştir.

1941'de Rıza Şah, eskiden rakibi ancak şimdi savaş sırasında müttefikleri olan Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından, Alman uyrukluları kovması ve batılıların İran üzerinden Sovyet Rusya'ya savaş yardımı hususunda geçiş kolaylığı sağlaması talebini milliyetçi bir düşünceyle reddedince, İran müttefiklerce işgal edilerek oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi adına tahttan çekilmeye zorlandı. Böylece, Rıza Şah'ın diktatoryal idaresinin sona erışı için az sayıda İranlı gözyaşı dökerken, Şah'ın ulaştığı herşeyin tersine İran bir kez daha yabancı güçlerin hakimiyetine kurban olmuştu. Savaş sona erdiğinde Rıza Şah artık tamamen unutulmuş bir modernistti. Bu sırada çok az bir güce sahip olan fakat mutlakiyetçi yönetimini ABD ve İngiltere'nin yardımından sonra yerleştiren oğlunun yönetimi altında İran, Rıza Şah döneminde takip edilen tarafsız siyasetini bir tarafa bırakıp çok hızlı bir şekilde batı kampına yönelmiştir. ABD, İran'ın Sovyet-karşıtı bir müttefik olmasını şiddetle isterken, Muhammed Rıza Şah'ın babasında olduğu gibi, güçlü iç ve bölgesel muhalefete rağmen diktatörlüğünü

⁵ Bkz. A. Saikal, *The Rise and Fall of the Shah*, Princeton 1980, ss. 19-25.

⁶ Lenczowski, *Middle East*, s.174.

kurabilmesi için Vashington'un desteğine ihtiyacı vardı. Kaçınılmaz biçimde, Rıza Şah Pehlevi İran'ın iç ve dış politika meselelerinde batının zorlamalarına karşılık bir bedel ödemek zorundaydı.

İran'ı batı çizgisinde çağdaşlaştırmak isteyen Şah, yapısal politik değişmeler olmadan sosyo-ekonomik reformlarda ısrarıyla babasının stratejik hatasını tekrarladı ve onun batılı müttefikleri bu içiçe geçmiş problemlerle çok yakından ilgilendiklerini belirtecek bir davranış içinde bulunmadılar. Bununla beraber bu hata, onun yönetimine karşı esas itibarıyla 1978'de meydana gelen halk ayaklanmasının ortaya çıkmasına, onun iktidarı kaybetmesine ve uygulanabilir politik yapının eksikliğinden İran'ın Ayetullah Humeyni tarafından yönlendirilen geniş anlamda köktenci ve batı karşıtı muhaliflerinin eline geçmesine katkıda bulunmuştur⁷. Amanullah Han'ın durumunda da benzer şekilde, Afganistan'ı İngiliz-Rus tahakkümünden kurtarmada başarılı olmasına rağmen Rıza Şah'ta olduğu gibi sadece iktidara geliş biçimi ve koşulları Afganistan'ı çağdaşlaştırmadaki elde edilecek başarıya mani oldu. Amanullah Han'ın sosyal ve politik açılardan Rıza Şah'tan daha zeki ve kültürlü olduğuna şüphe yoktur. O eğitimi ve özellikle dışişleri bakanı ve kayınpederi olan Mahmut Tarzi'nin vasıtasıyla sağladığı ilişkilerle⁸, Mustafa Kemal'in ülkeleri, stratejisi ve hareketleri ve aynı zamanda batılı demokratik fikirler ve uygulamalar hakkında daha iyi bilgilendirilmişti. Bunu sadece 1923'te Afganistan için onayladığı anayasa tarzında ve ülkesi için tasarladığı oldukça liberal sosyal reformlarda yansıtmakla kalmaz⁹ aynı zamanda 1928'de Türkiye ve Avrupa'ya yaptığı gezi sırasında Kemalist değişimler ve batılı demokratik uygulamalar hakkında bilgi edinme tutkusunda da yansıtır¹⁰.

Amanullah'ın iktidara gelmesi, güçlü bir kamuoyu ya da askeri destekten ziyade hanedandan oluşu yoluylaadır. Başlangıçta İngiltere ile geçmişteki zayıf Afgan hükümetleri arasında akdedilmiş anlaşmalara kurban edilen Afganistan'ın dış politikadaki bağımsızlığını yeniden elde etmesine yönelik arzusunu yerleştirmek ve kendi yönetimini meşrulaştırmak, islamcı, kabileci ve iktisadi açılardan fakir Afgan toplumunu çağdaşlaştırmak için meşruluk ve birliğin ana kaynağı olarak değerlendirilen İslama dayanmaya kesinlikle mecbur olduğunu görmüştür. Bundan dolayıdır ki Türkiye'deki Jön Türkler benzeri liberal istekleri seslendiren bir grubu Genç Afganlılar adı altında örgütlü bir hücre şeklinde kurdu. Genç Afganlar yarı laik ve batı kökenli aydın ve dava adamlarının oluşturduğu küçük bir gruptu. Bununla

⁷ Şah'ın idaresi hakkında ayrıntılar için bkz. Saikal, *Rise and Fall*.

⁸ Tarzi'nin altyapısı için bkz. L. Dupree, "Mahmut Tarzi: Forgotten Nationalist", *American Universities Field Staff Reports*, South Asia Series, n.1, Ocak 1994).

⁹ Anayasanın metni için bkz. Poullada, *Reform and Rebellion*, appendix a. On social reforms, bkz. L.B. Poullada, "Political Modernisation in Afghanistan: The Amanullah Reforms", in George Grassmuck, ed., *Afghanistan: Some New Approaches* (Ann Arbor, 1969).

¹⁰ V. Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, Palo Alto 1969, ss. 256-58.

beraber Amanullah'ın bağımsızlık ve çağdaşlaşma hedefini tek başına destekleyecek kabiliyetten yoksundular¹¹.

Bu sebepten dolayı kral olur olmaz ilk hareketi, İngiltere'ye karşı cihat çağrısıyla bir bağımsızlık savaşı açmak oldu. Savaştaki başarısını, Afgan çoğunluğunun sağladığı destek ve başta İngiliz tahakkümü olmak üzere batıya karşı islamcı bir politika takip eden Seyyid Cemaleddin Afgani gibi şahsiyetlerin cesaretlendirdiği islam dünyasının duaları sayesinde kazandı. Amanullah böylece büyük bir islami lider olarak tanınmayı hak etmişti. Bundan yararlanarak müstemlekecilğe karşı islamcılık ilkelerine daha fazla kucak açtı bunun Afganistan içindeki ve dışındaki müslümanları birleştirmenin bir yolu olduğuna inanıyordu. 1924'te Atatürk, Türkiye'de halifeliği ilga ettiğinde, birçok müslüman liderin Amanullah'a halifelik müessesesini kendi liderliği altında Afganistan'a getirmesi için çağrıda buldukları bir gerçektir. Kendi dindarlığı şüpheli olmasına rağmen yeni Sovyet lideri Lenin bile Amanullah'ı bir milliyetçi ve sömürü karşıtı bir şahsiyet olarak selamladığını bildiriyor, İngiltere'ye karşı kazandığı zaferini kutlayan ilk kişi olduğu gibi her konuda yardım sözü de veriyordu. Tabii bunun altında özellikle ileride Amanullah'ın Sovyet yardımına ihtiyaç duyduğu zamandaki türden Rus-Afgan ilişkilerinin geliştirilmesi yatıyordu¹².

Aynı zamanda, Amanullah, Afganistan'ı 20.yüzyılın gelişmiş yaşamına götürecektir sosyal ve ekonomik değişimleri oluşturmak için milliyetçi tavrını onaylayan Sovyetlerle, bu harekete geçirici dini desteği kullanmanın yollarını aradı. Onun bu programı oldukça karmaşıktı. Esası itibarıyla onun bu programı bütün kabile güçlerini milli bir devlet altında toplamak, feodal ilişkileri kırmak, kabile tarzi üretim ve işçilik tarzını mümkün olduğu kadar geniş ölçüde sosyal adalete dayanan bir temele oturmuş, millete iase ve hizmet sağlayabilecek geçerli bir milli yapının ortaya konulmasını hedeflerken, kabileciliği bırakmayan Afgan toplumunun devamlılığını sağlayan temel gelenekleri yeteri kadar ciddi bir şekilde değerlendirmemiştir.

Bu eğitim, sağlık ve sanayileşmeyle, toplumu değişime zorlayacak sivil hareketlere ve insanların basit siyasi uygulamalara katılabileceği bir ilerlerleme ve ulusal kurtuluş programı olmalıydı¹³. Programın can alıcı noktası laiklik ve bunun Afgan hayatının temel noktalarındaki değişimlerde başarıyla uygulanmasıydı.

Kral Amanullah, ülkesi bir İslam toplumu karakterini koruyup yansıtırken, programını bu fikri temeller üzerinde yükseltmekte kararlıydı ki eski dinsel meselelerle sonraki maddi meselelerin emanet edildiği hükümeti camiden ayıran bir daire mevcuttu. O da başlangıçta Rıza Şah gibi idaresini meşrulaştırmak için arkasındaki

¹¹ Dupree, "Mahmut Tarzi".

¹² L. W. Adamec, *Afgansitan, 1900-1923: A Diplomatic History*, Berkeley and Los Angeles 1967, ss. 142-48.

¹³ Poullada, "Political Modernisation in Afghanistan".

Afganları birleştirmede, monarşi geleneğinden ve dinden medet ummuşsa da, kafası karışan halk ona güvenmemişti. O Atatürk'ün aksine, reformlarında dayanabileceği sağlam bir siyasi örgütlenmeden yoksundu. Üstelik Amanullah reformlarını yerleştirmek için gereğinden hızlı davrandı. Afganistan'ın geleneği, islami kökenli kabileciliği ve kültürel çeşitliliği, milli kalkınma hareketini destekleyecek siyasi yapıyı oluşturma arzusunun karşısında çalıştı.

Bölgede kendi çıkarlarını korumak için kabile kuvvetlerini merkezi hükümete karşı başkaldırıya kışkırtan özellikle İngiltere ve Sovyetler Birliği gibi yabancı güçlerin hemen yanı başlarında bulunmasıyla muhalefet, neticede Amanullah'ı reformlarını terketmeye ve 1929'da ülkesinden ayrılarak İtalya'da daimi sürgün olarak yaşamaya zorladı. Hedef ve gayeden yoksun bir muhalefet yüzünden Afganistan 9 ay cahil bir eşkiya olan Habibullah'ın ("Beççe-i Saka", Sucunun Oğlu olarak tanınır) eline düştü. Bu dönem sadece Amanullah'ın pekçok reformunun sona erdirilmesi ve tersine çevrilmesiyle değil Afgan tarihinin en karanlık sayfaları olarak da göze çarpmaktadır.

Habibullah'ı deviren Muhammed Nadir Şah da, Amanullah gibi 19.yüzyılın ortalarından beri Afganistan'ı yöneten Muhammed Zahir hanedanına mensuptur. Amanullah'a daha yakın bir halef olduğunu kanıtlamakla beraber sonraki reformlarında aynı kararlılığı sergileyemedi. Onun yerine hanedan, din adamları ve hanedanın devamında sağlam bir destek olarak gördüğü kabile reisleri arasındaki bir birlik ihtiyacından dolayı oldukça aşamalı bir değişim usulünü benimsedi. Bununla beraber 1950'lerde hanedan, değişim uygulamalarının lehinde mevcut gidişattan az miktarda ayrıldığında (geniş ölçüde küresel denge ve dünya ekonomisinde II. Dünya Savaşının yol açtığı değişikliklerin baskısını daha da arttırmasına karşılık olarak) dış etkilerden ve farklı amaçlarla hassas gruplardaki yeni sosyal ve iktisadi değişimin her ikisini de kendiliğinden terketti¹⁴. Bu sırada ABD'nin Afganistan'a yardımda çok istekli davranmaması, iktisadi ve askeri yardıma muhtaç Afganistan savaşı sonuna kadar Sovyet etkisine açtı ve küçük olmakla beraber giderek artan bir oranda Afgan aydınını gelişen Moskova hayranlığına sürükledi. Bu sonuç olarak, Amanullah'ın bağımsızlık ve çağdaşlaşma ülkülerini ters yüz eden ve ülkeyi şiddete boğan 1979'taki Sovyet işgalini kolaylaştıran ve gerçek anlamını kanıtlayan bir durumdu¹⁵.

Hepsinden öte bizzat Atatürk'ün kendisi tarafından uygulanan Kemalizm, Türkiye'nin kendisine mahsus milli şartlarında köklerini bulmaktadır ve ülkenin karşılaştığı bambaşka olaylardan kaynaklanmıştır. Türkiye bu gerçeğine rağmen, Atatürk döneminin sonundan itibaren giderek artan bir batı etkisine maruz kalmış, askeri darbeler ve siyasi şiddet neticesinde kırılğan bir demokrasi tecrübesi yaşamıştır. Ancak Kemalizm Türkiye'nin milli kimliğini yeniden kazanmasına ve etkileyici bir gelişme oranını yakalamasına kısacası bağımsızlığını korumasına yardım etmiştir.

¹⁴ L. Dupree, Afghansitan, Princeton 1980, p. 21-24.

¹⁵ K. Wafadar, "Afghanistan: The Struggle Continues", Asian Survey (Ocak 1981).

Ancak Kemalizm, Türkiye ile bu ülkeler arasındaki sosyal, iktisadi, kültürel ve stratejik farklılıklardan dolayı, İnan ve Afganistan için çok etkili bir bağımsızlık ve gelişmişlik modeli olamamıştır. Bugün Türkiye halâ bağımsız bir ülke olarak haklarını kullanmaya muktedir iken İnan ve Afganistan geleceğine dair hüznün verici manzaralarıyla kargaşalığın içindedirler.